

CATALÀ

Indiannes

1736-1847

ELS ORÍGENS DE LA
BARCELONA INDUSTRIAL

MU·HBA
MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

Ajuntament de
Barcelona

La Barcelona industrial va estar estretament lligada en els seus inicis a unes teles de cotó estampades que, pels seus orígens asiàtics, van ser conegudes amb el nom d'*indianes*. El desenvolupament d'una important manufactura d'*indianes* va convertir la capital catalana en una de les principals ciutats manufactureres d'Europa a finals del segle XVIII. Aquesta manufactura fou capaç de generar les condicions econòmiques, tecnològiques i institucionals que van fer possible, durant la primera meitat del segle XIX, l'aparició de la indústria moderna, i va situar Barcelona entre les ciutats pioneres de la industrialització europea.

Àlex Sánchez
Comissari de l'exposició

D'empori mercantil a ciutat manufacturerera. Barcelona al segle XVIII

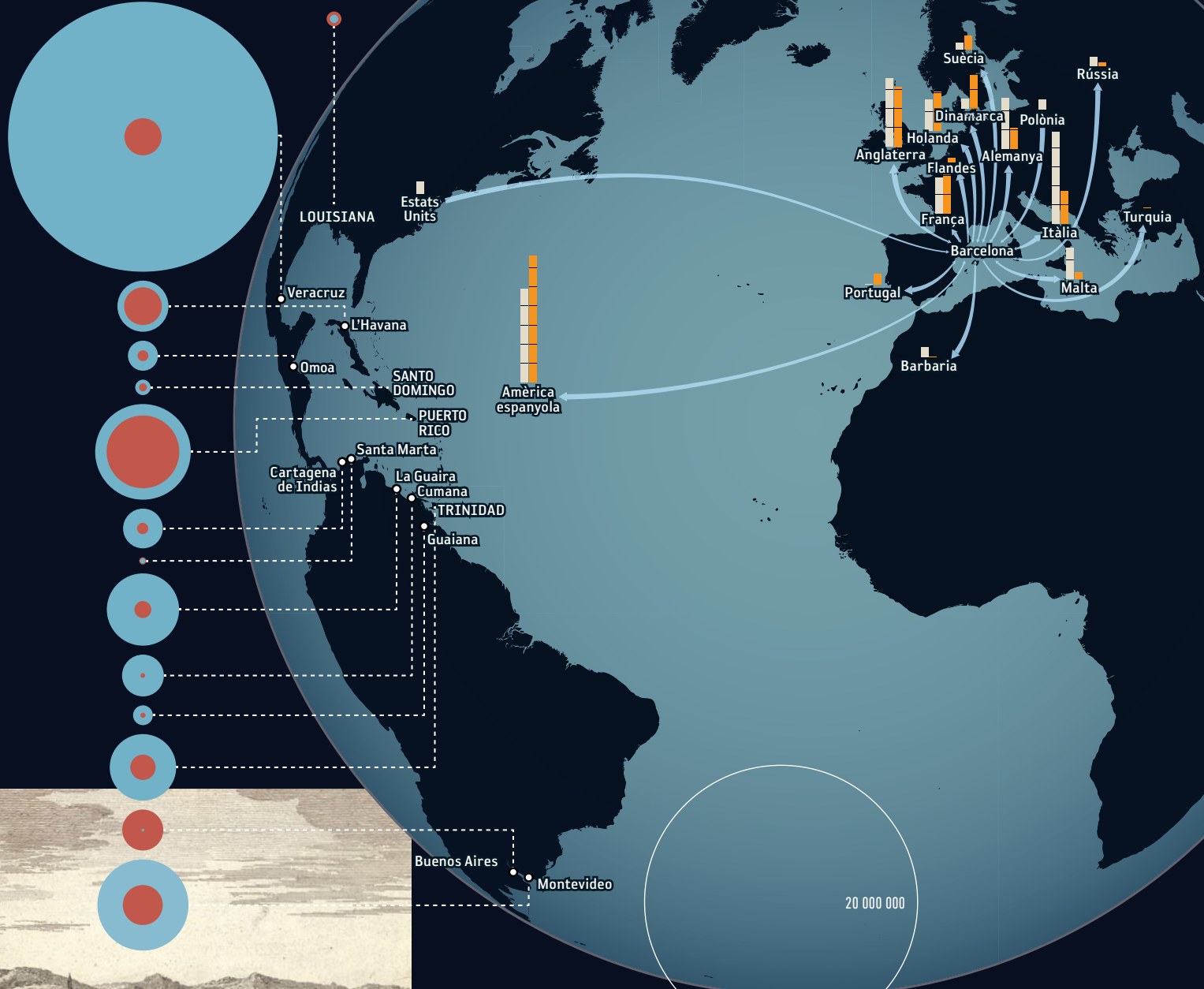
Barcelona es va convertir al segle XVIII en una de les principals ciutats manufactureres del continent europeu. El punt de partida d'aquesta transformació es troba en la seva tradició d'important centre artesanal i mercantil de l'àrea mediterrània, però les claus de l'èxit del procés cal buscar-les en la integració de la ciutat en el gran comerç internacional, sobretot per l'exportació d'aiguardsents, i en la implantació d'una nova activitat econòmica: la manufactura d'indianes.

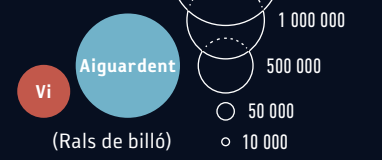
DEL MEDITERRANI A L'ATLÀNTIC. L'EXPANSIÓ COMERCIAL DE BARCELONA

Durant el segle XVIII, el comerç barceloní va viure un canvi fonamental: l'obertura a l'Atlàntic. El desenvolupament dels intercanvis amb el nord d'Europa i les colònies americanes (ja no sols a través de Cadis, sinó també directament) va crear un model comercial caracteritzat per la plena integració de Barcelona, i de Catalunya, en els circuits del gran comerç internacional. Bona part de l'èxit d'aquest model es basava en l'exportació d'aiguardent als mercats del nord d'Europa i en la reexportació de teixits nord-europeus i mediterranis cap a Amèrica.

El port de Barcelona, gravat de G. Albrizzi. 1745. AHCB

Exportacions d'aiguardent i vins de Barcelona a l'Amèrica colonial, 1787-1795

El comerç exterior de Barcelona, 1793

ALEP, MARSELLA, BARCELONA. LA RUTA MEDITERRÀNIA DE LES INDIANES

Un nou producte havia assolit una importància creixent en el comerç mediterrani tradicional: les teles de cotó estampades, anomenades *indianes*. Durant la segona meitat del segle XVII aquests teixits, procedents inicialment d'Àsia però produïts també a ciutats com ara Alep i Esmirna, es van difondre àmpliament per la Mediterrània occidental; Marsella i Liorna n'eren els principals ports redistribuidors. Les indianes van arribar a Barcelona a les primeres dècades del segle XVIII i la ciutat es va convertir no tan sols en un mercat important, sinó també en un centre redistribuidor d'aquestes teles cap a Catalunya i la resta de l'Estat.

1. Vista dels magatzems de la *Compagnie des Indes* a Pondichery (Índia) al segle XVIII. MCI

2. Vista d'Alep al segle XVIII. BNF

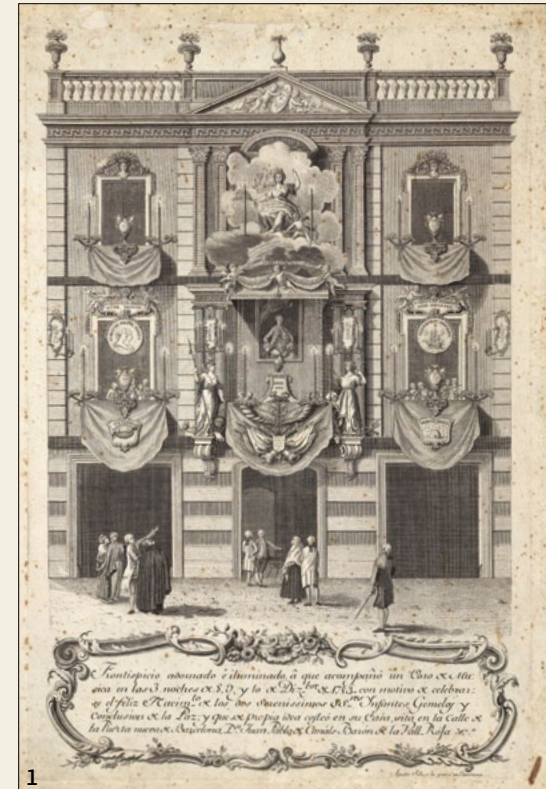
3. Vista de Marsella a final de s. XVII. MHM

COMERCIANTS, BOTIGUERS I MENESTRALS. ELS IMPULSORS DE LA «INDÚSTRIA NOVA»

L'existència d'un mercat consolidat d'indianes a Barcelona va propiciar que, entre 1736 i 1738, apareguessin les primeres iniciatives empresarials per fabricar teixits estampats a la ciutat. Aquesta nova indústria, substitutiva d'importacions, va sorgir com a resultat de la combinació del capital mercantil i les habilitats artesanals. Comerciants, botiguers i mestres artesans, molts d'ells vinculats al treball tèxtil, van impulsar les noves fàbriques d'indianes, recorrent en un primer moment a tècnics estrangers per obtenir els coneixements necessaris per a l'elaboració dels colors i per al procés d'estampació.

1. Façana, engalanada, de la casa-fàbrica de Joan Pau Canals. Gravada d'Agustí Sellent, 1783. AHCB

2. Ocells i flors amb poble. Cotó estampat amb motlle de bac. Catalunya, segon quart s. XVIII. CDMT

3. Cistella amb flors. Cotó estampat amb motlle de bac. Catalunya, darrer terç s. XVIII. MHS

L'estampador d'indianes. Gravat de P. P. Moles i P.P. Montanyà inclòs en un pagaré a la fàbrica d'indianes de Joaquim Espalter i Rosàs i Cia. Barcelona, 1802. AHCB

L'art de fer indianes

Les indianes van suposar una veritable revolució en el món de la indústria tèxtil tradicional. No sols van alterar les pautes de consum, sinó també les formes de producció. Convertides en gènere de consum massiu durant el segle XVIII, van canviar tant la forma de vestir de la gent com la de decorar la llar. Així mateix, les fàbriques d'indianes es crearen sobre els principis de la manufactura capitalista, una manera d'organitzar el treball i la producció que presentava característiques més properes a les fàbriques modernes que als vells sistemes artesanals.

ELS TEIXITS DE COTÓ ESTAMPATS AL SEGLE XVIII, CREADORS DE MODA

La irrupció de les indians a Europa va representar una veritable revolució en la indumentària. Per les seves propietats higièniques i estètiques, així com per la comoditat d'ús i pel preu, molt més assequible que el de les teles tradicionals de luxe, els teixits de cotó estampats es van convertir en un gènere de consum massiu. Bona part del seu èxit cal buscar-lo en el color i el disseny dels estampats, que els feien irresistibles als ulls d'un públic, sobretot femení, cansat de la monotonia i la tristor dels teixits tradicionals.

Làmina amb mostres d'indians, s. XIX. AHCB

Motlle de bac, s. XIX. MUHBA

M. Delormois, *Arte de hacer las indianas de Inglaterra*, 1771. BC

Dona amb davantal d'indiana servint xocolata. Plafó de rajoles de ceràmica. València, segona meitat s. XVIII. MCB

Caraco de dona. Indiana pintada, c. 1780. MIEM

Bagul amb interior folrat de tela d'indiana, final s. XVIII-inici s. XIX. MP

VESTIR LA GENT I DECORAR LA LLAR

Les indians van irrompre al segle XVIII per redecorar la vida quotidiana. No sols servien per fer vestits, tant de dona com d'home i fins i tot infantils, sinó també per al parament de la llar i l'embelliment dels espais públics. Podien trobar-se a les cases, a la roba de llit, les cortines i la tapisseria dels mobles, així com a l'ornamentació de les façanes i el folrat de les parets de teatres i palaus. Les indians van contribuir així a associar utilitat i bellesa en els objectes quotidians i en els centres de la vida social.

1

2

LA FÀBRICA D'INDIANES: LA MANUFACTURA CAPITALISTA

1. *Les Travaux de la Manufacture*. Cotó estampat amb planxa de coure, sobre un dibuix de J. B. Huet, per la manufactura Oberkampf. Jouy-en-Josas, 1783. MTJ

2. Indiana de la fàbrica Vidua d'Anglès, Fill i Cia. Cotó estampat amb motlle de bac. Barcelona, final s. XVIII. MTJ

3. Indiana de la fàbrica de Marià Casas i Fill. Cotó estampat amb motlle de bac. Barcelona, inici s. XIX. MIEM

4. Sala d'estampació d'indianes de la manufactura Wetter et Cie, de G. M. Rossetti, oli sobre tela. Orange, 1765. MO

La fàbrica d'indianes presentava una manera d'organitzar el treball i la producció diferent de la del taller artesà o la indústria domiciliària. Les seves característiques principals eren la concentració de la producció en un únic espai i la divisió del treball en el seu si. En aquests establiments es feien fins a divuit activitats diferents, cadascuna de les quals tenia el seus propis treballadors especialitzats, que es coordinaven sota les ordres dels fabricants i majordoms en les diverses estances o quadres de l'edifici. És per això que se les anomena *protofàbriques*, perquè reunien alguns dels elements definitoris del que fou, posteriorment, la fàbrica moderna.

3

4

La manufactura Oberkampf, de J. B. Huet, oli sobre tela. Jouy-en-Josas, 1806. MTJ

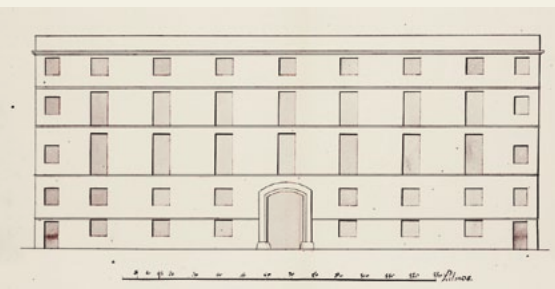
DEL GREMI A LA FÀBRICA: EL CAPITAL HUMÀ

Els fabricants d'indianes van constituir el nucli inicial de la burgesia industrial barcelonina. Procedents del comerç, de la menestralia i de la mateixa manufactura, van impulsar el creixement de la manufactura cotonera i en van propiciar la transformació. Els altres grans protagonistes de l'arrencada industrial, els treballadors, procedien inicialment dels gremis

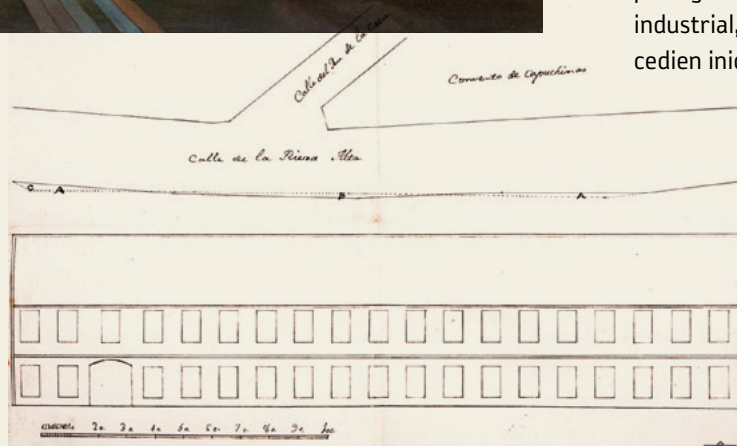

Mocador estampat a la manufactura d'Erasmus de Gònim. Tafetà de cotó estampat amb motlle de bac. Barcelona, final s. XVIII. MEP

tèxtils. Aquesta força laboral va incorporar un bon nombre de dones i nens i no va trigar a ampliar la seva procedència social, amb jornalers provinents dels medis rurals. En la seva formació, com també en la dels empresaris, que va ser eminentment pràctica, van tenir-hi un paper rellevant les escoles de la Junta de Comerç.

Frente o elevación por la casa del señor Segismundo Mir fabricante de indianas, Barcelona, 1789. AHCB

Alçat i plànol de situació de la nova fàbrica d'Erasmus de Gònim al carrer de la Riera Alta. Barcelona, 1785. AHCB

Les 18 classes diferents de treballadors d'una fàbrica d'indianes

Fabricant	Gravadors	Encerador
Majordom dels teixidors	Dibuixants	Mossos per al brunyidor
Encarregat de les peces i de la seva venda	Estampadors o pintadors	Majordom del prat
Ordidors	Mossos per ajudants d'estampadors	Peons del prat
Teixidors	Peons	Mossos del prat
Dones i nens	Brunyidor	Conductor del carro

El Pla de Palau amb la Llotja. Vista publicada a *L'Espagne. Vue des principales villes de ce royaume*, París. Dibuix de N. Chapuy (c.1842) i litografia de J.B. Arnout. AHCB

De l'estampació a la filatura. Innovació tecnològica i modernització industrial, 1783-1847

El desenvolupament de la manufactura d'indianes a la segona meitat del segle XVIII va generar les condicions que feren possible l'inici del procés de modernització industrial a les primeres dècades del segle XIX. L'aposta pel canvi tècnic i organitzatiu, que es va portar a terme en uns temps difícils marcats per guerres i revolucions, fou determinant per encetar el procés d'industrialització, que va convertir Barcelona en un important centre industrial a escala europea.

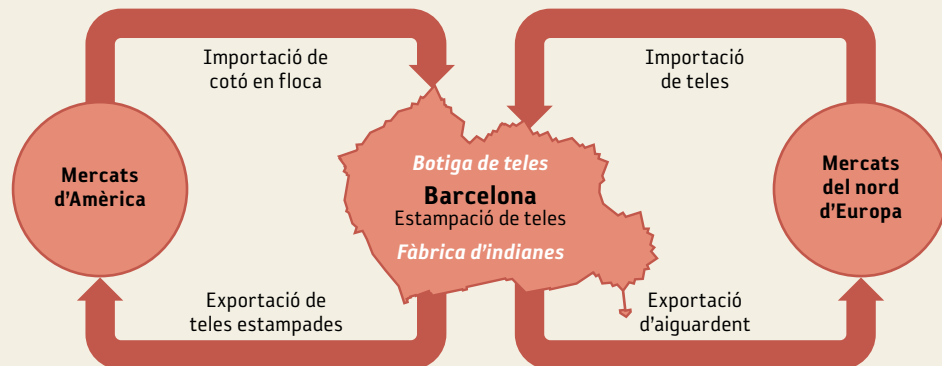
UNA MANUFACTURA DE DIMENSIONS EXCEPCIONALS, 1783-1796

Durant l'últim quart del segle XVIII la manufactura d'indianes va assolir a Barcelona unes dimensions realment excepcionals en l'Europa de l'època, tant pel que fa al nombre d'establiments com a la mà d'obra ocupada. La clau d'aquest gran creixement fou l'especialització de bona part de les fàbriques barcelonines en l'estampació de teles de lli importades en cru del nord d'Europa, que després eren exportades massivament a les colònies americanes. Aquesta especialització, que va tenir el seu màxim desenvolupament entre 1783 i 1796, va omplir Barcelona de fàbriques i la va convertir en una de les capitals de la manufactura europea.

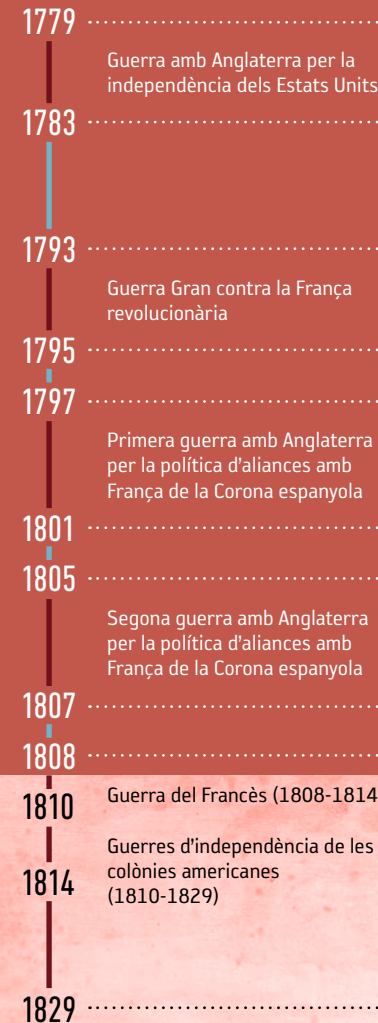

Carta rebuda per Erasme de Gònima del comerciant Antonio Argüelles de Sevilla, amb retalls d'indianes (detall). Barcelona, 1792. BC

La integració de les activitats comercials i industrials

Cronologia de conflictes bèl·lics, 1779-1829

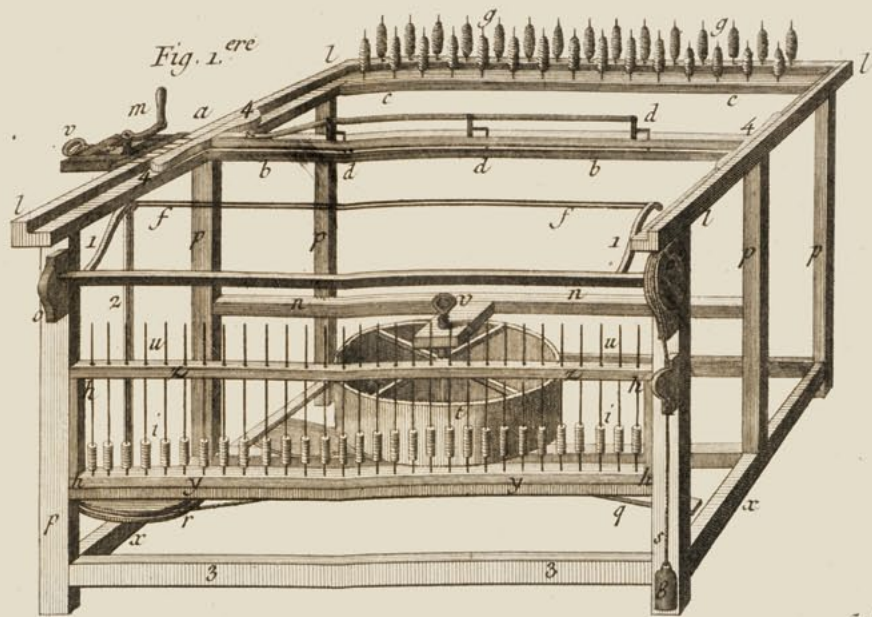
L'APOSTA PEL CANVI TÈCNIC EN UN CONTEXT DE CRISI, 1797-1833

Les guerres en què es va veure implicada Espanya entre 1797 i 1814 van abocar la manufactura d'indianes de Barcelona a la crisi. La pèrdua dels mercats exteriors va obligar els empresaris cotoners a la reestructuració productiva i comercial. Limitats al mercat espanyol, van apostar pel canvi tècnic per reduir costos i guanyar competitivitat. Entre 1784 i 1805 es va produir la introducció a Barcelona de les màquines de filar angleses, que estaven revolucionant la indústria cotonera a Europa. Començava així el procés de mecanització que, després de la Guerra del Francès, va continuar amb l'adopció del cilindre d'estampar i del teler mecànic.

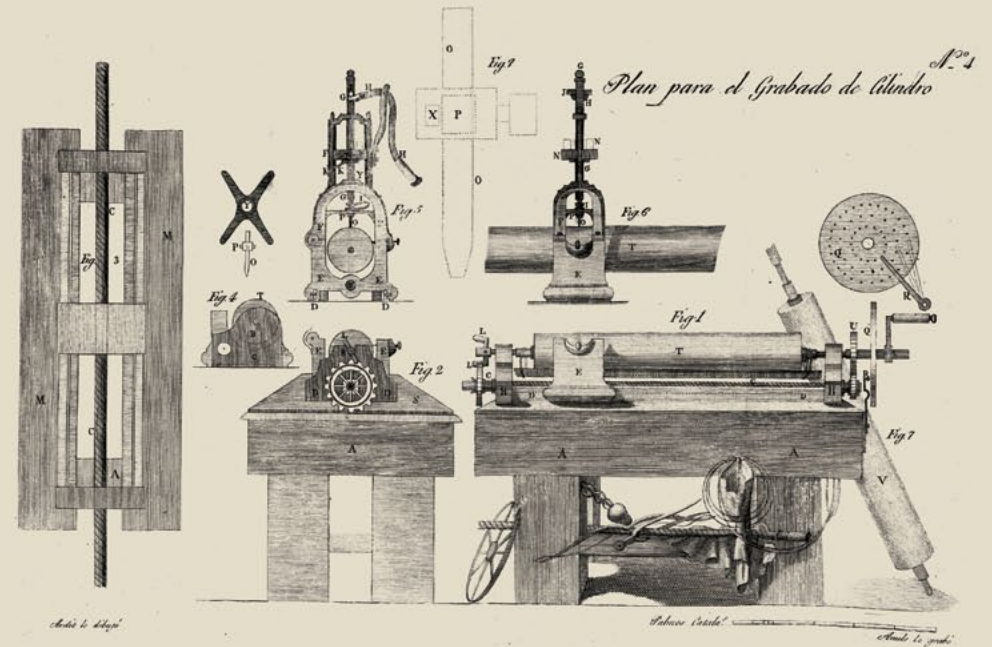
Barcelona sota l'ocupació francesa i bloqueig anglès del port. Gravat de J. Coromina. Barcelona, 1814. AHCB

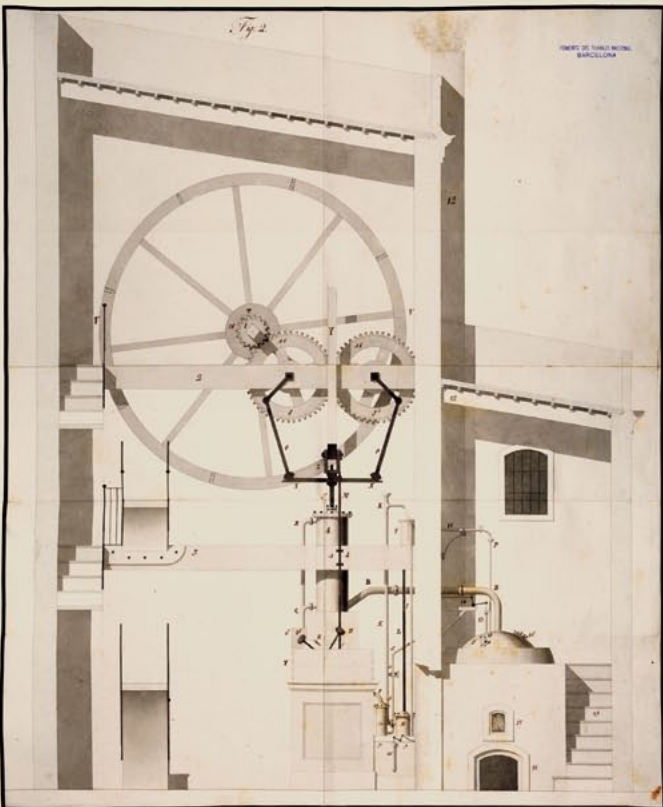
Dibuix d'una màquina de filar Jenny de 36 fusos, com la que es va introduir a Barcelona el 1784, inclòs en el llibre *L'Art du fabricant de velours de coton* de Jean-Marie Roland de la Platière. 1780. AFTN

Archie de delgado

Archie de delgado

Archie de delgado

Dibuix de la màquina de vapor que Francesc Santpons va construir per a la fàbrica de Jacint Ramon, inclòs en la seva memòria *Noticia de una nueva bomba de fuego* (a baix, el frontispici). Barcelona, 1805. AFTN

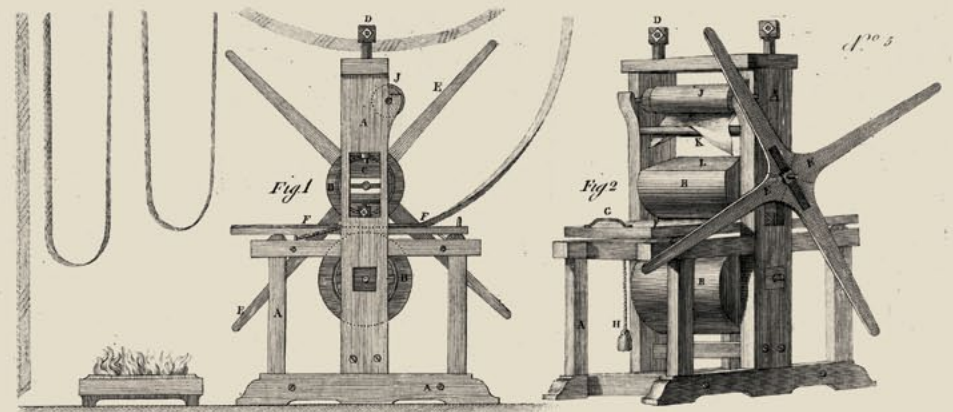
NOTICIA DE UNA NUEVA BOMBA DE FUEGO

Re el Doctor Don Francisco Santpons, Director de Estática, y de Hydraulica en la Real Academia de Ciencias naturales y Artes de Barcelona, y Socio de otras Academias nacionales, y extrangeras.

Presentada una nueva ingenieria de fonderia de hierro

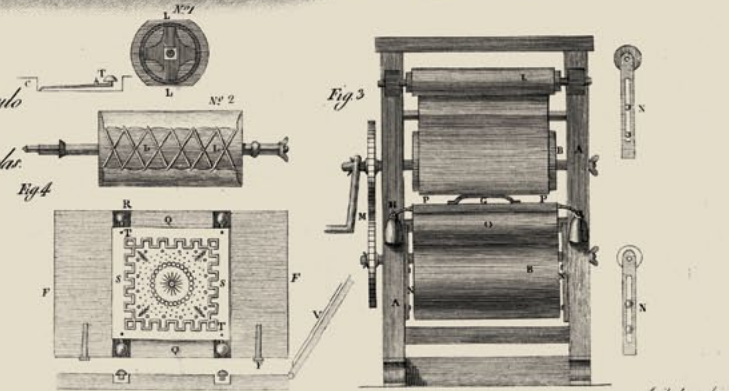
Archie de delgado

Plan de la Prensa Torulo para la impresion de las telas.

Gravats de Carles Ardit inclòs en el seu *Tratado teórico y práctico de la fabricación de pintados o indianas*. Barcelona, 1819. AHCB

Archie de delgado

Archie de delgado

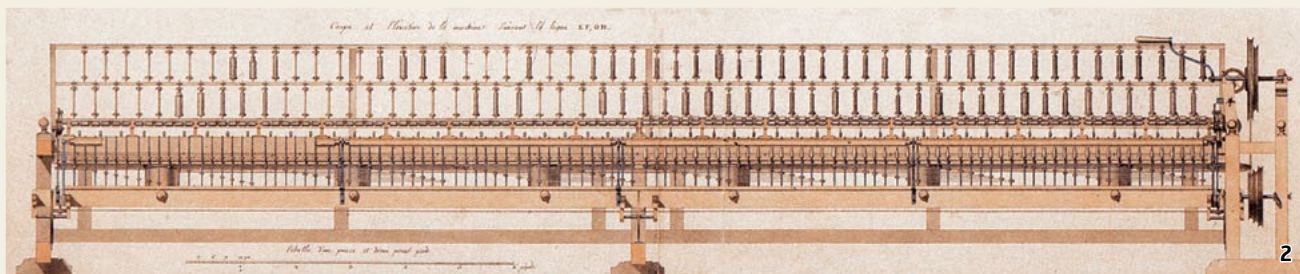
LA FILATURA MECÀNICA, MOTOR DE LA MODERNITZACIÓ INDUSTRIAL, 1833-1847

La creació de les fàbriques de filar mecàniques, mogudes per cavalleries o per l'aigua i a partir de 1833 per la força del vapor, va suposar un salt qualitatiu transcendent en el desenvolupament de la manufactura cotonera barcelonina. Amb elles va aparèixer el sistema fabril i es va configurar la nova ciutat industrial. Van ser el motor de la modernització, no sols perquè afavoriren la creació de grans empreses integrades —de la Bonaplata a La España Industrial—, sinó perquè estimularen nous sectors fonamentals per a la industrialització del país i de la seva capital, com el químic i el metalmeccànic.

1. La Patuleia, d'Antoni Ferran Satayol, 1835-1845. MUHBA

Representació del motí popular que va protagonitzar la revolta dels dies 5 i 6 d'agost de 1835 a Barcelona i que va acabar amb la crema de la fàbrica Bonaplata.

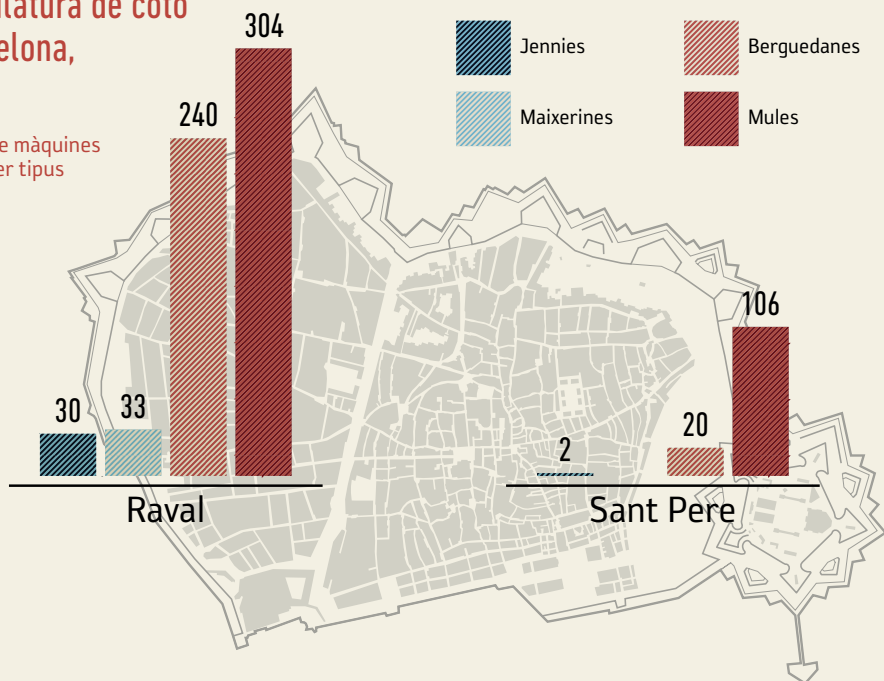

1

2

La mecanització de la filatura de cotó a Barcelona, 1829

Nombre de màquines de filar, per tipus

4

2. Dibuix d'una màquina de filar Mule-Jenny com les que hi havia a Barcelona en el primer terç del segle XIX. *La Revue*. MAMP

3. Indiana amb imatges de Montserrat i el Pont del Diable de Martorell. Cotó estampat. Catalunya, 1840. MTIB

4. Indiana *chinoiserie* de la fàbrica La España Industrial. Cotó estampat. Barcelona, 1850. MIEM

3

BARCELONA, CENTRE INDUSTRIAL EUROPEU

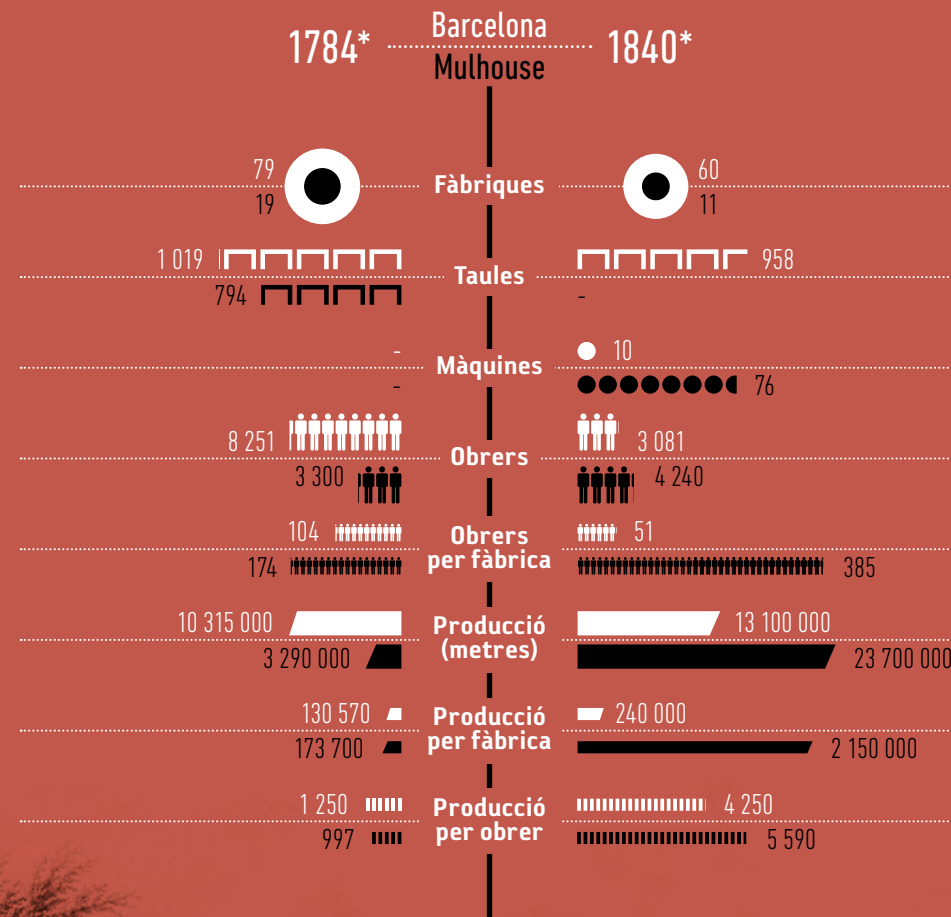
A mitjan segle XIX Barcelona era la principal ciutat industrial de l'Estat espanyol i una de les més importants de l'Europa mediterrània. Aquest lloc preeminent era el resultat del procés iniciat en l'últim quart del segle XVIII, quan la ciutat va convertir-se, gràcies a l'especialització en l'estampat de teles de lli, en una de les capitals de la manufactura d'indianes europea, juntament amb Mulhouse (Alsàcia). El procés va culminar la dècada de 1840, quan, superada la crisi postbèl·lica, Barcelona va ser capaç d'encetar un nou cicle de creixement prenent com a base el modern sistema fabril.

○ Principals centres manufacturadors d'indianes a Europa a finals del segle XVIII

■ Principals regions amb indústria moderna, 1815 (Sidney Pollard, *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe 1760-1970*. Oxford University Press, 1981)

La indústria d'estampats a Barcelona i Mulhouse, 1784-1840

* Dades de Barcelona: 1784 / 1840; dades de Mulhouse: 1785 / 1839-1842

Vista de la ciutat de Mulhouse el 1836. Litografia d'Engelmann Père et Fils

De la ciutat manufacturera a la ciutat industrial, 1768-1847

Des de mitjan segle XVIII les fàbriques van contribuir activament a estructurar l'espai urbà de Barcelona. La proliferació de fàbriques d'indianes no sols va fer sorgir els primers barris fabrils dins del recinte emmurallat, sinó que va generar també els primers debats sobre el model de ciutat. El desplegament de la Barcelona manufacturera va evidenciar les contradiccions d'una ciutat que, durant la primera meitat del segle XIX, arribà a un punt crític de saturació. L'expansió de la nova urbs industrial requeria l'enderroc de les muralles.

Vista de Barcelona des del port,
amb les fàbriques de vapor al
fons. Gravat d'Alfred Guesdon,
1856. AHCB

ELS PRIMERS BARRIS FABRILS

La ciutat manufacturera va néixer dins les muralles, al barri de Sant Pere. La proximitat al Rec Comtal, al Portal Nou i als terrenys de Sant Martí, on s'instal·laren els primers prats d'indianes, junt amb la presència als seus carrers de la major part dels artesans tèxtils, van convertir-lo en el primer barri fabril. Però aviat les indianes van travessar la Rambla cap a les hortes del Raval, a la recerca dels terrenys amplis i barats que necessitaven. El Raval fou el gran protagonista de la modernització industrial a les primeres dècades del segle XIX, quan s'hi van instal·lar les noves fàbriques de filar i teixir i els primers vapors.

LA TRANSFORMACIÓ DE LA CIUTAT INTRAMURS

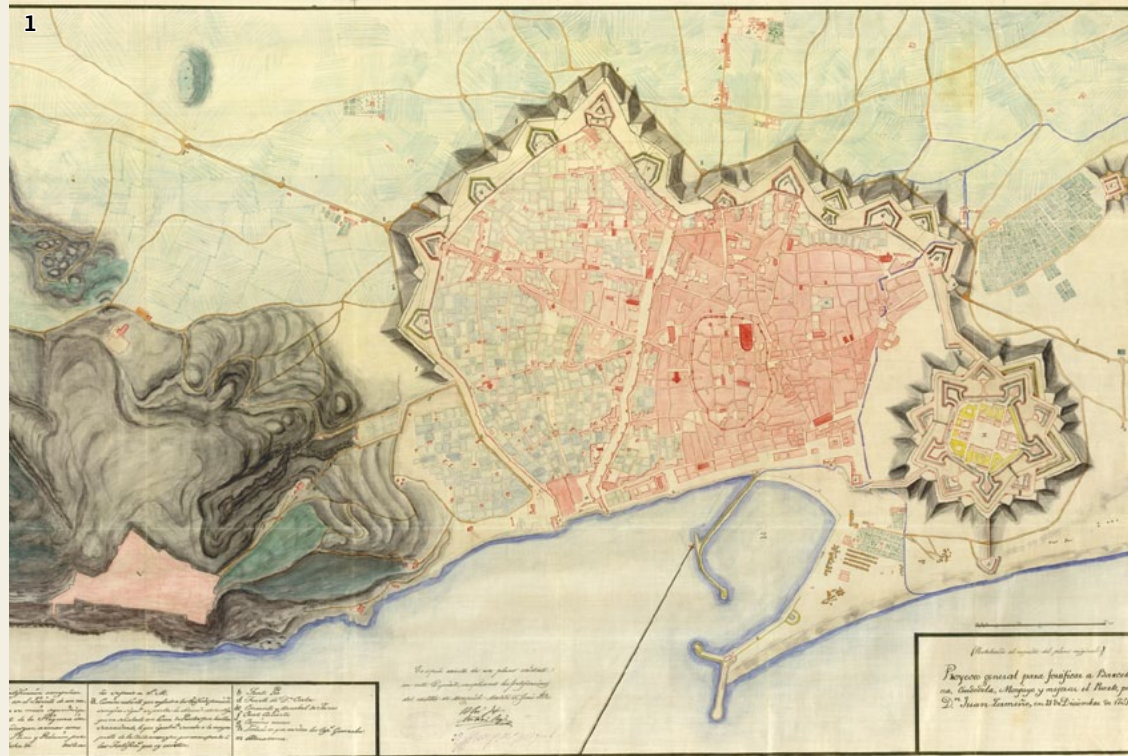
La concentració fabril va tenir un impacte notable en l'espai urbà. Les fàbriques i les cases de veïns per allotjar la nova població que la manufactura atreïa van canviar la fesomia de Barcelona, tant en l'aspecte social com en l'urbanístic. Els edificis augmentaven d'alçària, la ciutat es densificava. La discussió de finals del segle XVIII sobre els perills del creixement fabril per a l'estabilitat social i la salubritat pública va conduir, entrat el segle XIX, al debat sobre els costos i els riscos d'establir noves fàbriques intramurs —especialment els vapors, que eren poc segurs— i a la polèmica sobre els problemes de tot tipus que es generaven en una ciutat saturada dins dels límits imposats per les muralles.

1. Plànol de Barcelona, de Juan Martín Cermeño. Barcelona, 1751. AHCB

2. Plànol de Barcelona, de Josep Mas i Vila. Barcelona, 1842. AHCB

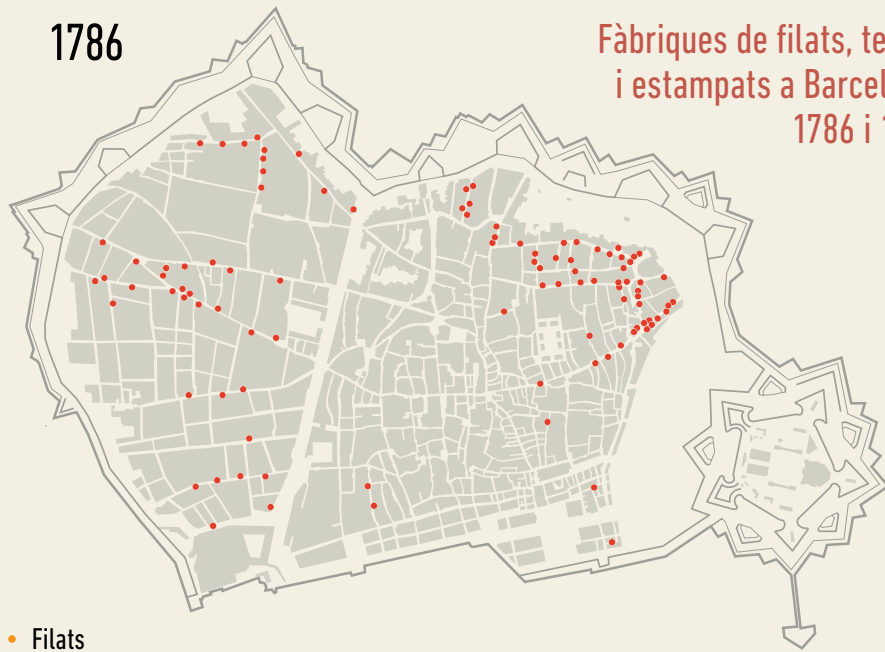
3. Marca de la fàbrica de vapor de Jaume Ricart, al Raval. Barcelona, c. 1840. AHCB

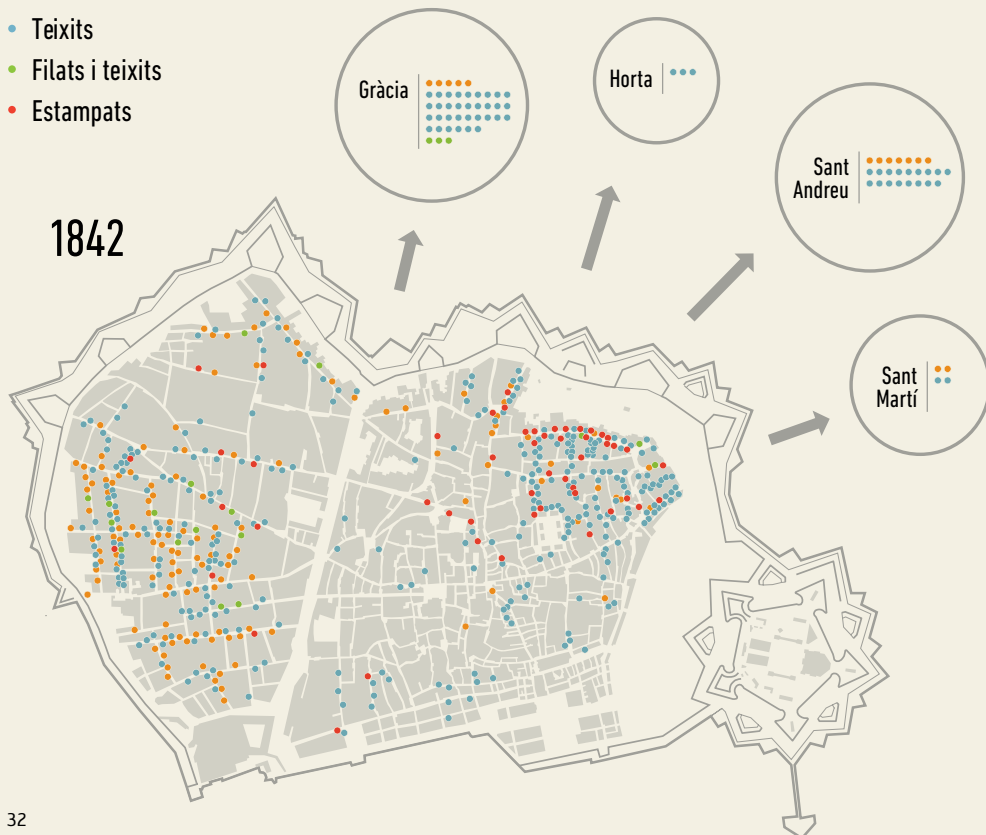
1786

Fàbriques de filats, teixits i estampats a Barcelona, 1786 i 1842

- Filats
- Teixits
- Filats i teixits
- Estampats

1842

EL CREIXEMENT DEL CINTURÓ INDUSTRIAL

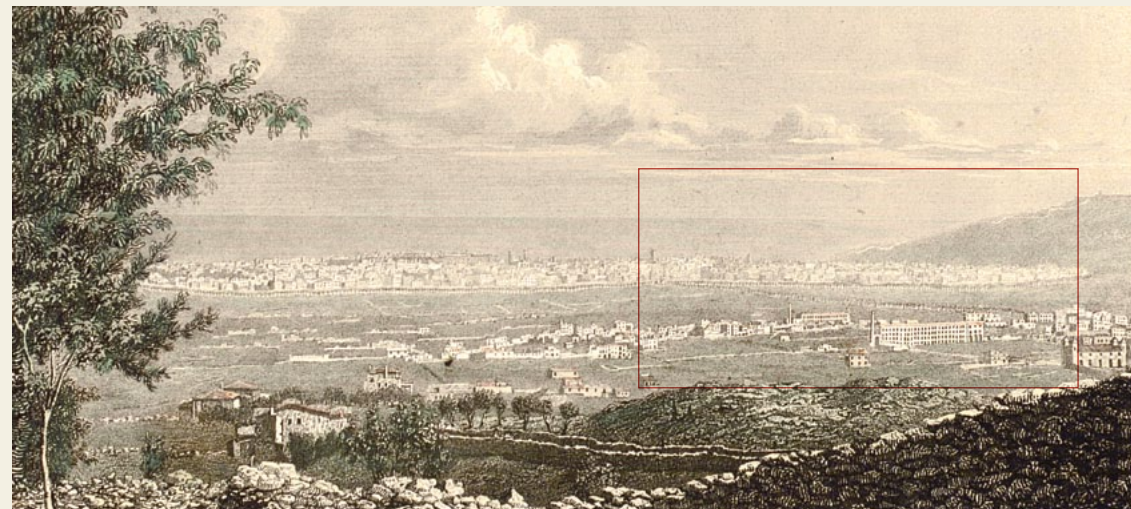
El desenvolupament del procés de mecanització i l'adopció de l'energia del vapor aviat van fer quedar petita la primera ciutat fabril estesa pel barri de Sant Pere i pel Raval. Els terrenys disponibles s'encarien a mesura que es feien més escassos i la nova font d'energia, amb explosions freqüents de les calderes, espantava veïns i autoritats. Per això, des de finals de la dècada de 1830, la indústria cotonera es va estendre fora muralles i va fer créixer els nuclis de Gràcia, Sant Andreu, Sant Martí i Sants, que van ser els nous barris industrials de Barcelona molt abans d'unir-se formalment a la capital.

Segell de la "Junta de Derribo de las murallas de Barcelona". 1843. AHCB

Vista del pla de Barcelona des de la Muntanya Pelada. En segon terme les fàbriques de vapor de Gràcia. Gravat de la *Guía Cicerone de Barcelona*, 1847. AHCB

«El nostre enginy, el nostre cor, la nostra llançadora»

Que Barcelona culminés el pas de ciutat manufacturera a ciutat industrial durant la primera meitat del segle XIX va ser un fet decisiu per situar la capital catalana en el mapa de la industrialització europea. El fet d'haver estat un gran centre de la manufactura d'indianes no garantia, però, la continuïtat industrial. Abunden els exemples de ciutats manufactureres que es van desindustrialitzar a principis del segle XIX, sobretot a l'àrea mediterrània. I Barcelona tenia moltes possibilitats de seguir el mateix camí quan les guerres finiseculars i la crisi de l'Antic Règim van posar en qüestió el model de desenvolupament del segle XVIII.

Què va fer possible superar aquesta situació i encarar la modernització industrial? L'any 1834, un col·laborador del diari *El Vapor* apuntava les possibles claus de l'èxit:

«Què ens quedava als catalans per suplir la pèrdua d'Amèrica i encarar la delicadesa i la finor dels gèneres elaborats més enllà del Pirineu? Ja ho hem dit alguna altra vegada: **el nostre enginy, el nostre cor, la nostra llançadora.**»

Entre les principals herències deixades per l'etapa manufacturera destacaven, en efecte, la creativitat, el treball i la receptivitat a la innovació.

PROJECTE INDIANES. El Projecte Indianes és una aposta de recerca i programació pública compartida pel l'AHCB i el MUHBA, amb direcció científica del professor Alex Sánchez. Materialitzat inicialment en el curs del Seminari d'Història de Barcelona intitulat *La indústria de les indianes a Barcelona, 1730-1850* (2010-11) i en el volum 17 de la sèrie Barcelona Quaderns d'Història, el seu desplegament continua ara amb l'exposició "Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial" i amb els audiovisuals, les visites, les conferències, els itineraris urbans i les publicacions que s'hi vinculen.

Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial

Organització

Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona

Joan Roca i Albert, director

Comissari

Alex Sánchez

Curadora executiva

Mònica Blasco

Equip assessor

Ramon Grau, Marina López, Joan Roca

Coordinació de l'exposició

Jesús Luzón

Arquitectura i disseny gràfic

Andrea Manenti

Recerca i reconstrucció de la bergadana

MNACTEC, Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya

Producció de l'interactiu

Roger P.

Muntatge

Croquis

Conservació preventiva

Lídia Font i Anna Lázaro

Transport d'originals

TTI Tècniques de Transports Internacionals

Restauració

Antic Restauro, Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa, Mata Esteve Canals, Alicia Preclado, Xavier Serra

Emmarcat

Angle, La Machinerie

Gestió d'assegurances

Marsh S.A.

Revisió lingüística i traduccions

Manners Traduccions

Audiovisuals *La ruta de les indianes i Els inicis de la mecanització*

Guió

Alex Sánchez

Animació i postproducció

Joel Lozano

Documentació

Caterina Toscano

Audiovisual *Barcelona, de la ciutat manufacturera a la ciutat industrial*

Guió

Marina López i Alex Sánchez

Realització i postproducció

Nueveojos

Documentació

Elisa Bernal, Veclus

Activitats

Teresa Macià

Educació

Gemma Bonet i Fragment

Disseny gràfic de l'encartable de premsa

Marc Vela

Visites i itineraris

Jaume Artigas i Fragment

Comunicació

Àngels Bertran

Premsa

Lourdes Solana

Atenció al públic

Carles Mela i Ilíadas team

Suport a la gestió

Eulàlia Cartró

Publicacions

Maria Josep Balcells

Seguretat

Senén Vallès

Manteniment

Gregorio Aranda, Enrique Alonso

Prestadors de les obres exposades

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (Col·legi de Notaris), Biblioteca de Catalunya, Centre de Documentació i Museu Tèxtil (Terrassa), CRAI-Biblioteca de Reserva-Universitat de Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de Barcelona, Foment del Treball Nacional-Arxiu Històric, Monestir de Pedralbes, Museu d'Arenys de Mar, Museu de Ceràmica de Barcelona, Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, Museu de l'Estampació de Premià de Mar, Museu Etnològic (Barcelona), Musée de l'Impression sur Étoffes (Mulhouse), Museu d'Història de Sabadell, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Museu Tèxtil i d'Indumentària de Barcelona-DHUB, Musée de la Toile de Jouy (Jouy-en-Josas),

Palau Antiguitats, Vinseum-Museu de les Cultures del Vi de Catalunya, José Luis Canaletta, Carmen de Llanos Gea, Concepció Martí, Maria Teresa Omar Bonaplata, Anna Mª Vidal Cucurní, Ramon Domingo Vidal-Folch i Ribas.

Agraïments

Carme Aixalà, Jaume Artigas, Marisa Azón, Elisabet Badia, Sergi Benajas, Mª Dolores de Balanzó, Santi Barjau, Josep Bracons, Anne-Rose Bringel, Laia Calleja, Isabel Calvo, Teresa Canals, Sílvia Carbonell, Eusebi Casanelles, Maria Antònia Casanovas, Anna Castellano, Xavier Cazeneuve, Joan Coma Soliva, Assumpta Dangla, Camille Debroise, Josefina Domènech, Mercè Doñate, Isabelle Dubois-Brinkmann, Roser Enrich, família Canaletta, família Omar Bonaplata, família Vidal, Núria Fernández Llobet, Isabel Fernández del Moral, Jordi Farré, Adelaida Ferrer, Reis Fontanals, Josep Fornés i Garcia, Xavier Fornos, Carles García Pons, Anna Homs, Anna Izquierdo, Dolores Lamarca, Roser López Montsó, Albert Martí Palau, Lourdes Martín, Santi Mercader, Gustau Molas, Eulàlia Morral, Marta Montmany, Jordi Nadal, Laureà Pagarolas, Aitor Parra, Jaume Perarnau, Mònica Piera, Gerard Preminger, Marta Prevosti, Mare abadessa Sor Pilar Ramos, Olivier Raveux, Elisa Regueiro, Neus Ribas San Emeterio, Carlos Romani, Francesc Roura, Josep Serra, Maria Cinta Soler, Xavier Tarraubella, Anne de Thoisy-Dallem, Alicia Torres, Francesc Valls, Gemma Valls Mariné, Sílvia Ventosa, Neus Verger, Arnau Vidal Folch, Antoni Vidal Pagès, Josep M. Vilumara.

PROGRAMA DE MÀ

Textos i selecció d'imatges: Alex Sánchez

Disseny gràfic: Andrea Manenti

Revisió: Joan Roca

Coordinació: Mònica Blasco

Impressió: Gràfiques Ortelis

Imatges: Foment del Treball Nacional-Arxiu Històric (AFTN), Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Biblioteca de Catalunya (BC), Bibliothèque Nationale de France (BNF), Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa (CDMT), Monestir de Pedralbes (MP), Musée des Arts et Métiers de Paris (MAMP), Museu de Ceràmica de Barcelona (MCB), Musée de la Compagnie des Indes (MCI), Museu de l'Estampació de Premià de Mar (MEP), Musée d'Histoire de Marseille (MHM), Museu d'Història de Sabadell (MHS), Musée de l'Impression sur Étoffes de Mulhouse (MIEM), Musée d'Orange (MO), Museu Tèxtil i d'Indumentària de Barcelona - DHUB (MTIB), Musée de la Toile de Jouy (MTJ), Museu d'Història de Barcelona (MUHBA), Philippe Gromelle, Pep Parer.

Saló del Tinell
MUHBA Plaça del Rei
08002 Barcelona
Tel. 932 562 100

Exposició
19/05/2012 - 16/12/2012

[bcn.cat/
museuhistoria](http://bcn.cat/museuhistoria)
facebook.com/barcelonacultura
twitter.com/bncultura